

Dvořák, D.; Starý, K.; Urbánek, P.; Chvál, M.; Walterová, E.

Česká základní škola. Vícepřípadová studie.

Praha: Karolinum, 2010.

Projekt Centrum základního výzkumu školního vzdělávání, který realizuje Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání PedF UK v Praze a Institut výzkumu školního vzdělávání PdF MU v Brně, už přinesol mnohé velmi zajímavé výsledky v podobě monografií, štúdií, výskumných a analytických správ, strategických materiálů. Tieto výsledky sú svojou kvalitou smelo porovnateľné s výsledkami obdobných pracovísk v zahraničí. Poskytujú aj veľmi bohatý podkladový materiál pre tvorbu štátnej vzdelávacej politiky ČR. Otázkou je, či ich decízna sféra aj akceptuje. To by už však mohlo byť témou ďalšieho z možných výskumov. Tentoraz však ide o kolektívnu monografiu autorského tímu D. Dvořák, K. Starý, P. Urbánek, M. Chvál a E. Walterová, podávajúceho správu o prvých výsledkoch výskumu, ktorý vznikol na báze viacprípadovej štúdie „príbehu“ piatich základných škôl v Českej republike.

Práca Česká základní škola – vícepřípadová studie hľadá odpovede na otázky týkajúce sa súčasnej podoby, či podôb českých základných škôl a plnenia ich vzdelávacích funkcií. Robí tak prostredníctvom základného výskumu založeného na stratégii viacprípadovej, prevažne kvalitatívnej štúdie, ktorá v realizovanej podobe predstavuje relatívne novátorský výskumný počin. Tento je znásobený ešte aj tým, že výskum pátra po efektoch pôsobenia základnej školy ako celku, preto vníma školu ako inštitúciu, so všetkými jej aktérmi, podmienkami, procesmi a determinantmi. Výskumné poznávanie piatich základných škôl poskytujúcich výskumné dáta a skúsenosti pre zovšeobecňujúce analýzy sa uskutočnilo formou tímovo realizovaného terénneho výskumu, kedy v aktuálne skúmanej škole boli prítomní všetci výskumní pracovníci naraz. Toto tímové poznávanie edukačnej reality má, medzi iným, aj ten efekt, že hoci ide v prípade recenzovanej práce o kolektívnu monografiu, táto pôsobí svojim obsahom, štruktúrou a štýlom konzistentne.

Autori rozdelili prácu do troch častí, ktoré sú ďalej členené na podkapitoly. Prvá časť predstavuje konceptuálny rámec a metodologické východiská výskumu. Druhá časť zahŕňa výskumné správy o jednotlivých skúmaných školách. Tretia časť je zameraná na tematické analýzy tých oblastí, problémov a tém, ktoré sa výskumníkom ukázali v priebehu výskumu ako signifikantné. Tieto vyúsťujú do porovnávacej analýzy prípadov, na základe ktorej sú potom vyvedené poznatky vzťahujúce sa k súčasnému modelu školy ako organizácie, ktorá existuje v kontexte inštitucionálnych a systémových zmien. Vzhľadom k tomu, že vo výskume prevažovali kvalitatívne výskumné stratégie, ktoré sú vo svojej podstate viac naratívne než exaktne štruktúrované, je celý text veľmi čitateľný.

Vytváranie konceptuálneho rámca a tvorba výskumnej stratégie sú vypracované s hlbokými teoretickými a metodologickými znalosťami a charakterizuje ich poctivý výskumnícky prístup autorov. Čo sa týka konceptuálneho rámca, ide

o rozhodovanie sa medzi poňatím školy ako organizácie alebo ako inštitúcie. Inštitúcia ako spôsob, ako sa veci robia, je prizmou, cez ktorú výskumníci rozhodli nazerať na skúmanú problematiku. Táto je v publikácii veľmi dobre teoreticky rozpracovaná. Ako explanačný rámec poslúžil sociologický smer inštitucionalizmu, ktorý pôvodne presadzoval myšlienku, že školy ako tzv. skrotené organizácie sa neriadia logikou efektívnosti, ale legitimacy. Tým sa dostávajú mimo pôsobenia trhových síl. V súčasnosti sú však školy vytrhnuté zo svojho pokoja pod tlakom globalizácie (napr. medzinárodné merania typu PISA, TIMSS) a tržných mechanizmov, ktoré boli do školy vpustené. Táto skutočnosť potom prináša nové problémy a nastoľuje aj nové otázky súvisiace s fungovaním školy ako inštitúcie. Závažnou je otázka vzťahu potenciálu školy vnútorne sa reformovať a snáh o zmenu vzdelávania z vonka. Ak je škola vnímaná ako výchovno-vzdelávacia inštitúcia, diskutovaný je spôsob a miera zastúpenia výchovy alebo vzdelávania v školskej praxi. Z pohľadu autorov sa ako zaujímavá javí otázka, ako úroveň školy (teda to, aká je škola) ovplyvňuje procesy vzdelávania prebiehajúce na jednotlivých hodinách. Je pre nich zaujímavé poznať, ako sa mení obraz vyučovania rôznych predmetov tým istým učiteľom a zároveň tých istých žiakov v rôznych predmetoch a hodinách vyučovaných rôznymi učiteľmi. Pohľad na školskú prácu učiteľa z troch úrovní – individuálnej, kolegiálnej/ komunitnej a politickej, v kontexte školy a národného kurikula, takto umožnil výskumne sa zamerať na tie témy a otázky, ktoré sa týkajú školy ako celku. Autori sa pritom opierali o relevantné zahraničné a domáce štúdie, ktoré sa tejto problematiky dotýkajú. Homogenizačným prvkom rôznorodého výskumného tímu (vek, profesijné skúsenosti, oblasti vedeckého záujmu...) bol ich prístup k filozoficko-epistemologickým otázkam, ktorých riešenie vidia ako najbližšie ku konceptu subtilného realizmu. Tento predpokladá existenciu generatívnych mechanizmov a pokúša sa ich odhaľovať vo vnútri objektívne existujúcej sociálnej reality. K tomu využíva metódu rozhovoru, zúčastneného pozorovania a analýzu dokumentov, čo riešiteľský tím dopĺňa o skupinovú diskusiu a kvantitatívne metódy.

Základnou výskumnou otázkou, na ktorú hľadal výskumný tím odpoveď, je: Aké štruktúrne mechanizmy na úrovni českej základnej školy ovplyvňujú vzdelávanie žiakov? Výskum prebiehal na piatich českých základných školách, z ktorých každá predstavuje typovo špecifický výskumný objekt. To má zvýrazniť ich metaforické pomenovanie, zachovávať ich anonymitu a zároveň poskytujúce možnosť ich výskumnej identifikácie. Malá škola reprezentuje typ malej školy bojujúcej o žiakov, čo je impulzom k jej vnútorným premenám. Výberová škola predstavuje veľkomestskú školu vystavenú silnej konkurencii. Od ostatných škôl z výskumnej vzorky ju odlišuje aj to, že je výberová a jej zriaďovateľom je cirkev. Horská škola je relatívne izolovanou školou v podhorskom teréne, bez vonkajších konkurenčných tlakov, fungujúca na relatívne kvalitnej úrovni. Jedinou školou, ktorá je situovaná na Moravu, je Pestrá škola. Je v malej obci v blízkosti veľkého mesta a vyznačuje sa programovou otvorenosťou k deťom cudzincov. Typovou zvláštnosťou Predmestskej školy je jej veľkosť. Patrí medzi veľké školy, ale špecifickou ju robí hlavne to, že má nadbytok žiakov.

Výskum, ktorý bol na týchto školách realizovaný, bol vo svojej podstate hľadáním príbehu školy a preložením tohto príbehu z bežného jazyka do jazyka sociálnej vedy. Tým sa vlastne rozprávanie ich príbehov stalo vedou. Keďže každá škola má iný príbeh, autori zvolili ich opis v špecifickej štruktúre, ktorá nevytvára nejakú jednotnú analytickú šablónu, ktorú by uplatnili pri každej škole. Preto má aj každá kapitola venovaná jednotlivých školám inú štruktúru. Tá vyplýva z toho, čo „vyplavila“ osobitá výskumná skúsenosť v každej zo škôl disponujúcich špecifickými situačnými faktormi, ktoré, podľa presvedčenia autorov, sú determinujúcim činiteľom pre konanie ľudí v nich. Táto štrukturálna rôznorodosť môže na čitateľa pôsobiť v prvom pláne nesúrodne. V prvom pláne sa aj mnohé zistenia a prvotné interpretácie môžu javiť ako triviálne. Ide o skutočnosti, ktoré sú odbornej i rodičovskej verejnosti „akosi“ známe. Sú podobou nejakej „tacit knowledge“, ktorou disponujú napríklad rodičia pri rozhodovaní, resp. nerozhodovaní sa o výbere školy pre svoje dieťa. To, čo je zaujímavé a prínosné, sa objavuje v druhom pláne. Tu už ide o porovnávaciu analýzu a teoretickú reflexiu života školy, resp. škôl, ktoré potom dovoľujú autorom vyvodiť určité, hoci len obmedzené, zovšeobecnenia, ktoré by však, prirodzene, bez tých prvoplánových interpretácií neboli možné. Z týchto zistení, aspoň pre „zahraničného“ čitateľa, sú mnohé veľmi zaujímavé. Je to preto, lebo jednak poskytujú celkom vierohodné vysvetlenia určitých skutočností a na druhej strane poukazujú na mnohé determinanty transformačných premien školstva, ktoré sú síce „na očiach“, ale nie sú pritom dostatočne reflektované pri politických rozhodnutiach.

Prvým z takýchto zistení je vplyv demografických zmien na správanie sa škôl, ktoré podriaďujú svoje stratégie boju o žiaka. Tento jav posilňuje ešte ďalší externý faktor, ktorým je prenikanie trhových princípov do oblasti vzdelávania. Ďalším zaujímavým zistením je, že nemožno generalizovať vo veci vnímania veľkosti školy a jej vplyvu na školskú úspešnosť žiakov. Autori poukazujú na to, že rôznym žiakom môžu vyhovovať rôzne veľké školy a že veľkosť školy je relatívny pojem. Ukazuje sa, že stále málo rozumieme tomu, ako počet žiakov a učiteľov v škole môže ovplyvňovať podmienky vzdelávania v určitom školskom systéme. Veľkou témou pedagogického diskurzu sa určite stane aj otázka, či v českých (platí aj v slovenských) podmienkach existuje vôbec inštitúcia základnej školy. Táto sa stala ústrednou otázkou porovnávej analýzy, ktorá naznačuje, že viac ako šesťdesiatročné spolužitie primárnej a nižšej sekundárnej školy v jednom organizačnom celku nevedlo celkom k ich integrácii. Ide asi skôr o existenciu dvoch inštitúcií s dvoma kultúrami v jednej organizácii. Z toho vyplýva aj jeden závažný problém – „utajenosť“ prechodu žiakov z jednej inštitúcie do druhej, hoci je to pravdepodobne zásadnejší „šev“ ako iné školské prechody. K týmto zisteniam ešte možno priradiť problém vplyvu viacročných gymnázií na podobu fungovania základných škôl, zánik strednej úrovne riadenia škôl, ktorý vedie k profesijnej izolácii učiteľských zborov a rezignácia riaditeľov škôl na koordináciu výučbových činností školy. Autori poukázali ešte na jeden zaujímavý jav, ktorý vyplýval z ich zistení. Zdá sa, že odlišnosti, ktoré existujú v rámci jednej školy medzi spôsobom vyučovania rôznych učiteľov a v rôznych triedach sú väčšie, než rozdiely medzi študovanými školami ako celkom.

Publikáciu teda skutočne možno považovať za viacdimenzionálny prínos do českého (určite aj slovenského) pedagogického výskumu a pedagogického diskurzu vôbec. Je to nielen tým, aké otázky a problémy nastoľuje, ale aj tým, ako to robí. Preto bude určite aj dobrou metodologickou pomôckou pre všetkých tých, ktorí budú hľadať spôsoby kvalitatívneho výskumného uchopovania edukačnej reality.

Štefan Porubský